

Meriç HARMANCI*

Dede Korkut Hikâyelerindeki Alkış ve Kargışlara İşlevsel Bir Yaklaşım

Functional Approach to the Applauses and
Imprecations in the Dede Korkut Stories

Özet

İnsanoğlunun duygu ve düşüncelerini başkalarına iletme ihtiyacının bir uzantısı olarak dile gelen alkış ve kargışlar bir nevi duygusal tepkiler olarak değerlendirilebilir. İyi, güzel, doğru olan her türlü varlık ve değer, övgü sözü olan alkışla taltif edilirken, kargış; kötünün, yanlışın, çirkinin yergisi ve bunlara maruz kalan insanın haykırışı olarak algılanmalıdır. Aynı zamanda, kendinden güçlü olandan yardım isteyen kişinin yakarışının söze döküldüğü alkış ve kargışlar, pek çok edebi eserde olduğu gibi Türk kültürünün temel eserlerinden olan ve sosyal bir tablo özelliği gösteren Dede Korkut Hikâyeleri'nde önemli yer tutar ve pek çok farklı işlevde kullanılır. Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyelerinde yer alan alkış ve kargışlar işlevsellik metodu ile anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alkış, kargış, Dede Korkut Hikâyeleri, işlev

Giriş

İnsanoğlunun karşılaştığı olaylar ve durumlara yönelik duygu ve düşüncelerinin dışa vurumu olarak nitelendirilen alkış ve kargışlar, bireyin kendini ifade ettiği araçlardan biridir. Kendine yapılan iyiliği, yardım ve iltifatı alkışla öven insan; kötülüğü, haksızlığı, yanlış kargışla dile getirmiştir. Bu iletiler, ferdin psikolojik olarak rahatlmasını sağlarken, toplumun maddî-manevî kültürünü, inançlarını ve değer yargılarını yansıtmaları bakımından da önem taşır. Türk sözlü kültüründe belli bir konteks içinde kullanılan alkış ve kargışlar, iyi ve kötü dileklerin ifade edildiği kalıp sözlerdir. İnsanların psiko-sosyal yapıları gereği, din ve büyü kavramlarının hemen yanı başında, sözlü bir etkileme aracı olarak kullanılırlar (Duymaz, 2000: 15).

* Dr., Kocaeli Üniversitesi Türk Dili Bölümü, mericharmanci@yahoo.com

Alkış sözcüğü *Dîvânü Lugati't-Türk'te*, "dua etme, övme, birinin iyiliklerini sayma" (Kaşgarlı, 1940: 97) anlamına gelirken, *kargış* "lânet, ilenme" (Kaşgarlı, 1940: 461) anlamlarını karşılamaktadır. Abdülkadir İnan, ateş tanrısı veya hami ruh olarak değerlendirdiği al ruhu ile alkış kelimesi arasında bağlantı kurar; "aklamak: takdis etmek" (Altayca, Kırgızca) ve "alkış: tebci, tebrik" (bütün Türklerde) kelimelerini bu bağlamda ilişkilendirir. "Aklamak" kelimesinin zıddı "kargamak"tır. Bu kelimelerden birinde "al", ikincisinde "kar(a)" olmasına da dikkat çeker (İnan, 1987: 261). *Dîvânü Lûgati't-Türk'teki* "büyü, efsun" anlamını taşıyan "arkış" sözü, "alkış" kelimesinin mitolojik kökenine ışık tutmaktadır, diyen Ali Duymaz sözün kaynağında, "hami ruh" olan "al" kökü olduğunu ve "söz"ün bu ruhtan dilek dilemeyle ilgisinin bulunduğunu belirtir (Duymaz, 2002: 17).

Türk sözlü kültür ürünlerinin pek çoğunda yer bulan alkış ve kargışlar, Türk kültürünün temel eserlerinden olan ve sosyal bir tablo özelliği gösteren Dede Korkut Hikâyeleri'nde de önemli yer tutar. Oğuz topluluğuyla ilgili pek çok unsurun yer aldığı bu hikâyelerde ifadesini bulan alkış ve kargışlarla ilgili olarak yapılan bu çalışmada, alkış ve kargışların; kime, niçin ve ne zaman söylendiğinin yanında hangi işlevi karşıladığı hususu üzerinde de durulacaktır.

Bir metnin daha iyi anlaşılması ve anlamlandırılması için kullanılan çeşitli yöntemler vardır. Bunlardan biri de işlevselliktir. İşlevcilik, kültür fenomenini herhangi bir kurgusal işleme tabi tutmadan önce daha doğru anlamaya çalışır. Kültür, bir nesnelere, eylemler ve zihniyetler sistemidir, bu sistemde her parça bir amaca hizmet eder (Malinowski, 1992: 19-21). Kültürün bir parçası olan edebi eserler de bu geçişken yapının içerisinde değerlendirilmelidir. Haviland, kültürün insan davranışının ve bu davranışın yansımalarının arkasında yatan dünyanın soyut değerlerinden, inançlarından ve algılarından ibaret olduğunu ifade eder ve bunların toplum üyeleri tarafından paylaşılan ve toplumda kabul edilen davranışlar olarak üretildiklerini belirtir. Kültür, biyolojik kalıttan çok dil aracılığıyla öğrenilir ve bu kültürün parçaları da tamamlanmış bütünler olarak işlev görür (Haviland, 2002: 63).

Dede Korkut Hikâyeleri içinde sık sık kullanılan alkış ve kargışların, söylenişlerinin arkasında yatan nedenler önemlidir. Bunların söylendikleri ortamlar, kişiler ve söyleyicileri birlikte değerlendirilmelidir. Çobanoğlu'nun Malinowski'nin *İlkel Psikolojide Mit* isimli eserinden aktardığı üzere "Şüphesiz metin önemlidir fakat bağlamsız metin ölüdür." İşlevsel kuram, icra edilen bir folklor unsurunun, onu anlatan ve dinleyende oluşturduklarının nitelik bakımından ortaya konmasını amaçlar (Çobanoğlu, 2002: 235). Sözlü geleneğin ürünü olan Dede Korkut Hikâyeleri, tiyatral bir

metin formatında, anlatılanları gözümüzün önünde canlandırmamızı ister. Alkış ve kargışlar, kişilerin konuşmasına olanak vererek etkiyi ve canlılığı artırır, aynı zamanda bir işlev üstlenir. Malinowski'ye göre işlev kavramı daha çok, araştırmayı belli sosyal fenomenlerin kültürel amacı ve canlılığı hattında yönlendiren, toplumsal oluşumun daha iyi kenetlenmesine, gerek kapasite ve maddi değerlerin, gerekse düşünce ve inançların daha verimli bir biçimde değiş-tokuş edilmesine katkı sağlamaları bakımından önem taşır (Malinowski, 1992: 35). Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki alkış ve kargışlar, hikâye metnini daha iyi anlamamıza da katkı sağlamak amacıyla işlevsellik odağında aşağıda sınıflandırılmaya çalışılacaktır.

1. Alkışlar

Dede Korkut Hikâyeleri'nde alkışlar uzun bir yaşam sürme, şansın daim olması, kazalardan ve belalardan korunma, kötü kişilerin şerrinden uzak olma, güçlülükle karşılaşmama gibi iyi dilekler yanında, kişilerin sahip oldukları olumlu nitelikleri sayarak onları yüceltme fonksiyonlarında da kullanılmaktadır.

Alkış ve kargışlarda kullanılan ifadeler, dönemin değerlerini de yansıtır. Hikâyelerin girişinde yer alan alkışlar özellikle hana hitaben yapılmakta ve Allah/ Hak/ Tanrı'dan dilekte bulunmaktadır. Bu alkışlarda *devlet* sözcüğü özel bir anlam taşır. Kut, saadet ve baht anlamlarıyla yüzlerce yıl sürecek klişe örneği hikâyelerde de yer alır:

*Devletsüz şerrinden Allah saklasun hanım sizi. (Ergin, 2004: 74)*¹

Üç otuz on yaşunuz tolsun, Hak size yaman getürmesün, devletünüz payende olsun hanım hey. (s.74)

İleyünüzde çahup aydan ozan olsun. Azup gelen kazayı Tanrı savsun hanım hey. (s.75)

Hikâyelerin giriş kısmında kadınları dört gruba ayıran ozan, iyi kadın tipini *evin dayağı* olarak tanımlar. Bu gibi kadınların *çocukları yetsin, ocağımıza bunun gibi kadın gelsin* diye iyi dileklerde bulunurken *solduran sop, tolduran top, nice söylersen bayağı* olarak tanımladığı ve özelliklerini sıraladığı kötü kadın tipleri için *Allah saklasın* ve *bunlar gibi kadın ocağımıza gelmesin* demektedir. Törelere oluşturduğu kodeks her zaman bir dürtüye, bir itici güç grubuna ya da genel bir amacın belirlenmesine uygundur. Bu kodeks bir gelenekte cisimlenir veya bir otorite tarafından güvenceye alınır. Evlilikte kodeks, yani konmuş olan kuralların tümü, evliliğin yasalarından ibarettir

¹ Aynı kaynak için daha sonraki atıflarda sadece sayfa numarası vermekle yetinilecektir.

(Malinowski, 1992: 29). Alkış ve kargışlar da bu yasalar odağında gelişen özlü temennilerdir.

Her hikâyenin sonunda Dede Korkut *yöm verir* yani saadet, uğur ve hayır diler. Bu kalıplaşmış alkışlar Dede Korkut'un ağzından çıkmıştır. Bunlarda, eski Türk inançlarından "Gök Tanrı inancı", "atalar kültü" (ana, baba) ve "tabiat kültü" nün (dağ, ağaç, su) izlerine rastlanmaktadır. Ayrıca dinî unsurlarla ilgili sözler de alkış ve kargışlarda yer almaktadır: "*Hak/Tanrı, Muhammed Mustafa, beş kelime, duası kabul olmak, günahı bağışlanmak, didar görmek, imandan ayrılmamak, amin demek*". Hikâyelerde geçen *at, kılıç, gönder* gibi kültürel unsurlar da bu kalıp sözlere yansımıştır:

Sağlığ-ile sağınçın devletün Hak artursun. Ol öğdügüm yüce Tanrı dost olubanı meded irsün. Yöm vireyin hanum: Yırlü kara tağların yıkılmasun. Kölgelüçe kaba ağacın kesilmesün, kamın akan görklü suyun kurumasun, kanatların uçları kırılmasun, çapar-iken ağ boz atun büdrimesün, ²çalışanda kara polat öz kılıcın gedilmesün, dürtişür-iken ala gönderün ufanmasun, ağ pürçeklü anan yiri behişt olsun, ağ sakallu baban yiri uçmağ olsun, Hak yanduran çırağın yana tursun, kadir Tanrı seni namerde muhtac eylesesün hanum hey. (s. 94-95)

Karlu kara tağların yıkılmasun,...., ahır som aru imandan ayırmasun, amin diyenler didar görsün, ağ alnunda biş kelime du'a kılduk kabul olsun, Allah viren umudun üzilmesün, yığışdursun dürişdürsün günahumuzu adı görklü Muhammed Mustafa yüzi suyına bağışlasun hanım hey. (s. 115)

Hikâyelerde özellikle beylerin alkış ve kargışlarının kabul olduğu, arasöz olarak ifade edilerek alkış ve kargışın sahibine göre de işlev gördüğü belirtilmiş olur:

*... biglerün alkışı alkış karkışı karkış idi duaları müstecab olur idi (s. 117).
Kalın Oğuz bigleri yüz göge tutdılar, el kaldurup du'a eylediler, Allah Ta'ala sana bir oğul vırsün, didiler (s. 117).
... ola kim bir ağzı dualının alkışı-y-ile Tanrı bize bir batman ayal vire didi. (s. 81).*

Hikâyelerdeki alkışların ne zaman ve hangi nedenle söylendiği incelendiğinde bunların hitaplarda, ad koyma törenlerinde, vedalaşırken, yararlılık gösterildiğinde ve müjdeli haberlerin verildiği esnalarda dile

² "*Çapar iken ağ-boz atun büdürmermesün*" duası en eski Türk dilinde atların koruyucusu olan tanrıya okunan ilahinin artığıdır. (Gökyay 2000: CCCI)

getirildiği görülmektedir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen alkışlar ve işlevleri şöyle sıralanabilir:

1.1. Hitap amaçlı seslenmelerde kullanılan alkışlar:

a. Bağışlanma isteği için Tanrı'ya yakarıшта:

Tanrı'ya yapılan duaların temelinde yardım ve bağışlanma isteği esastır. Deli Dumrul, canını almak için gelen Azrail'in aradan çekilmesini ister ve Allah'a kendisini bağışlaması için şu sözlerle yakarır:

*Yücelerden yücesin
Kimse bilmez nicesin
Görklü Tanrı (s. 184)*

b. Tanrı'yı yüce sıfatlarıyla övmeye:

Babası Kazılık Koca'yı on altı yıldır tutsak bulunduğu kâfir kalesinden kurtarmak için yirmi dört beyle kaleyi kuşatan oğul Yegenek, bu beylerin kâfir karşısında yenik düşmesi üzerine Allah'ın yüce sıfatlarını sayarak ondan yardım ister:

*Yücelerden yücesin
Kimse bilmez niçesin
Aziz Tanrı
Sen anadan toğmadun
Sen atadan olmadun
Kimse rızkın yimedün
Kimseye güç itmedün
Kamu yirde ahedsin
Sen Allahu samedsin
Ademe sen tac urdun
Şeytana la'net kıldun
Bir suçdan ötüri dergahdan sürdün
Nemrud göge oh atdı
Karnı yaruk balığı karşı tutdun
Ululuğuna haddun yok
Senün boyun kaddün yok
Ya cism-ile ceddün yok
Urduğın ulıtmayan ulu Tanrı
Başduğın belürtmeyen bellü Tanrı
Götürdüğün göge yetüren görklü Tanrı
Kakıduğın kahr iden kahhar Tanrı
Birliğüne sığındum çalabum kadir Tanrı (s. 204-205)*

Kâfirlerle yaptığı savaşta kendisinden çok güçlü düşman kuvvetleri karşısında yenileceğini düşünen Emren de savaş meydanında el açıp yüce Tanrı'yı yukarıdaki şekilde över ve kendisine yardım etmesini ister.

c. Devletliye seslenişte:

Bayındır Han'ın huzuruna çıkan Deli Karçar onu şöyle selamlar:

Devletlü Hanun ömri uzun olsun (s. 131)

d. Devletliden izin almak için övgüde:

Öldüğünü sandığı babasının yaşadığını öğrenen Yegenek, onu on altı yıldır esir bulunduğu kaleden kurtarmak için oraya gitmek ister ve izin almak üzere Bayındır Hana gider ve Hanın sahip olduğu olumlu özellikleri sayarak onu yüceltir:

*Alan sabah sapa yirde dikilende ağ ban ivlü
Atlas-ile yapılanda gök sayvanlu
Tavla tavla çekilende şahbaz atlu
Çağıruban dad virende bol çavuşlu
Yaykanduşunda yağ dökilen bol ni'metlü
Kalmış yigit arhası
Beze miskin umudu
Türkistanun diregi
Tülü kuşun yavrısı
Amit suyunun aslanı
Karaçuluğun kaplanı
Devletli han meded (s. 200- 201)*

e. Bir planı veya oyunu yürütmek için yapılan göstermelik övgüde:

On altı yıldır kendisinden haber alınmayan Beyrek, öldüğü haberini yayan Yalançı oğlu Yaltaçuk'un kendi nişanlısıyla evlenmek üzere düğün yaptığını öğrenir. Nişanlısı Banı Çiçek'e ulaşmak, ona ölmediğini bildirmek için düğüne gelen Beyrek, gerçek kimliğini gizleyip deli bir ozan kimliğine bürünür. Burada beylere ironik bir övgüyle seslenirken planını gerçekleştirmek ister:

*Sağda oturan sağ bigler
Sol kolda oturan sol bigler
İşikdeki inaklar
Düpede oturan has bigler
Kutlu olsun devletünüz (s. 144-145)*

f. Kabahat ya da kusur sonrası özür amacıyla övgüde:

Kan Turalı ile nişanlısı Selcen Hatun, aralarında geçen olumsuz bir durum sonucu birbirini öldürmek üzere karşı karşıya gelirler. Selcen Hatun'un attığı ilk ok sonrası, iki sevgili bunun yanlışlığını anlar ve birbirlerine sarılırlar. Kan Turalı, nişanlısıyla arasında geçen bu olaydan ve yaşadığı duygudan pişman olarak sevgilisine övgüde bulunur:

*Yalap yalap yalabıyan ince tonlum
Yir basmayup yorıyan selvi boylum
Kar üzerine kan tammış kibi kızıl yanaklum
Koşa badem sığmayan tar ağzlum
Kalemçiler çaldığı kara kaşlum
Kurumsı kırk tutam kara saçlum
Aslan uruğı sultan kızı (s. 197)*

g. Soruya hazırlık sürecindeki övgüde:

Begil, Bayındır Hanın divanında kahramanlığının teslim edilmesini beklerken kıymetinin bilinmediğini anlayınca, duruma üzülür ve evine döner. Kendisini karşılayan çocuklarına ilgi göstermez. Onun mutsuzluğunu gören karısı olumsuz bir durum yaşadığını anlar ve onu alkışla teselli etmek ister:

*Altun tahtum iyesi bigüm yigit
Göz açuban gördüğüm
Könül virüp sevdiğüm
Ağ alınlu Bayındır Hanun divanına dünin vardun
Ala gözlü bigler-ile yidün içdün
Kavumlu kavmu-y-ile keneşdi-mi
Garib başun gavgada kaldı-mı
...Nedür halun (s. 217)*

h. Sevinç sonrasında:

Banı Çiçek, beşik kertmesi Bamsı Beyrek'i denemek için kılık değiştirir ve onunla çeşitli yarışlara girer. Her yarışı Beyrek kazanır. Son olarak güreşte de yenilen Banı Çiçek kimliğini açıklar. Bamsı Beyrek, "düğün kutlu olsun han kızı" (s. 123) diyerek onu takdir eder ve parmağından altın yüzüğü çıkarıp kızın parmağına takar.

1. Yardım ve desteğe çağrıda:

Begil'in attan düşüp ayağını kırdığını öğrenen düşmanlar onun yurduna saldırmak için plan yaparlar. Bunu haber alan Begil, oğlunu yanına çağırır, ondan yardım istemek üzere onun kendisi için değerini dile getirir:

*Oğul oğul ay oğul
Karanguluça gözlerüm aydını oğul
Güçlü bilüm kuvveti oğul
Gör ahır neler oldı
Neler kopdı menüm başuma (s. 220)*

j. Hoşnutluk sonrası teşekkürde:

Begil, oğlunu yardım istemesi için Bayındır Han'a ve Kazan Bey'e göndermek ister. Ancak oğlu Emren bunu kabul etmez, kendisinin düşmanla savaşabileceğini söyler. Begil sevincini dile getirmek için oğluna dua eder:

*Öleyim ağzun için oğul, ola kim menüm kıçmış günümi andurtmayasın
(s. 221)*

k. Kötü bir sonu önlemek için yakarıшта:

Uruz, Oğuz beyleriyle babası Kazan Beyin esir tutulduğu kalenin önüne gelir. Düşman hile yaparak baba ile oğlunu karşı karşıya getirir. Oğlunu tanıyan Kazan Bey, kötü sona engel olabilmek adına ona yalvarır:

*Kara tağum yüksegi oğul
Karangulu gözlerüm aydını oğul
Alpum Uruz aslanum Uruz
Ağ sakallu babana kıyma oğul (s. 242)*

1.2. Ad Koymalarda Kullanılan Dua Amaçlı Alkışlar:

Bay Püre Beyin oğlu baş kesip kan döktükten sonra ad almaya hak kazanır. Bütün Oğuz beylerinin bulunduğu ad koyma töreni sırasında Dede Korkut gelir, dua eder ardından da oğlanın adını koyar. Ad koyma töreninde bulunan Oğuz Beyleri de ellerini açarak duaya katılırlar:

*Ünüm anla sözüüm dinle Pay Püre Big
Allah Ta'ala sana bir oğul virmiş tuta virsün
Ağ sancak götürende müsülmanlar arhası olsun
Karşu yatan kara karlu tağlardan aşar olsa
Allah Ta'ala senün oğluna aşut virsün
Kanlu kanlu sulardan kiçer olsa kiçüt virsün
Kalabalık kafire girende
Allah Ta'ala senün oğluna fırsat virsün
Sen oğlum Bamsam diyü ohşarsın
Bunun adı boz aygırlu Bamsı Beyrek olsun
Adını ben virdim yaşını Allah virsün (s. 121)*

1.3. Vedalaşmalarda Kullanılan Alkışlar:

Ayrılış durumlarındaki alkışların amacı, gidenin sağlık, esenlik içinde ve amacına ulaşarak geri dönmesini sağlamaktır. İç Oğuz'da evlenmek için kız beğenmeyen Kan Turalı'ya babası, Trabzon tekfurunun kızını uygun görür. Ancak tekfur, kızını üç azılı canavarı öldürene verecektir. Kan Turalı, canavarları öldürüp kızı almak için yola çıkmadan önce evine gelip anne babasının elini öper ve vedalaşmada başarı için alkış söyler:

*Ya varam ya varmayam
Ya gelem ya gelmeyem
Yine görünce big baba hatun ana esen kalun (s. 187)*

Anne babası da Kan Turalı'yı iyi dileklerle uğurlarlar:

Oğul uğurun açık olsun, sağ esen varup gelesin. (s. 187)

Bulunduğu bir toplantıda kardeşi Egrek'in bir kalede esir olduğunu öğrenen Segrek, kardeşini kurtarmak için yola çıkmadan önce orada bulunan beylere *Bigler hoş kalun (s. 226)* sözleriyle veda eder, sonra evine gelip anne babasıyla vedalaşır:

Big baba hatun ana esen kalun (s. 228)

1.4. Büyük Başarılarda Kullanılan Alkışlar:

Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü müjdesini alan Oğuz beyleri, hemen olayın gerçekleştiği Salahana kayasına gelirler. Dede Korkut da gelip gösterdiği yararlılıktan ötürü Basat'ı över, ona iyi dileklerde bulunur:

*Kara tağa ayıtdığında işit virsün
Kanlu kanlu sulardan kiçit virsün
Erlık-ile kardaşun kannı aldun, kalın Oğuz biglerini yükden
kurtardun,kadir Allah yüzün ağ itsün Basat (s. 215)*

1.5. Müjdeli Haberlerde Kullanılan Alkışlar:

Kardeşi Egrek'i esir bulunduğu kaleden kurtararak birlikte memleketlerine dönen kardeşleri, babalarına müjdeyi alkışla verirler:

Muştuluk, gözün aydın, oğulların ikisi bile sağ esen geldi (s. 233)

1.6. Hoşnutluk ve Teşekkür İfadesi İçin Kullanılan Alkışlar:

Beyrek, yolda karşılaştığı çobanlarla sohbet ederken onların verdiği bazı haberler karşısında onlara olan minnettarlığını alkışla şöyle ifade eder:

Mere yüzünüz ağ olsun, ağanızun etmeği size halal olsun (s. 138)

Kılık değiştirmiş halde kız kardeşlerinin yanına gelen Beyrek onlardan yemek ister ve dua eder:

*Alan sabah yirinden turan kızlar
Ağ otağı koyuban kara otağa giren kızlar
Bağır gibi üginende yoğurtdan ne var
Kara sakaç altında gömeçden ne var
Kendürükde etmekden ne var
Üç gündür yoldan geldüm toyurun meni
Üç güne varmasun Allah sevindürsün sizi (s. 141)*

Yalançı oğlu Yaltaçuk ile Banı Çiçek'in düğünlerine kılık değiştirerek giden Bamsı Beyrek ok atan Budak, Uruz, Yigenek ve Şer Şemseddin'e "*elün var olsun*" (s. 143) diye alkışta bulunur.

2. Kargışlar

Kargışlar, çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak için dile getirdiği kalıp sözlerdir. Söylendiği andaki duyguları ifade etmesi, o andaki ruh halini yansıtması açısından önem taşıyan bu sözler, insanın karakteristik yapısına, zamana, çevreye, şarta ve olaya göre değişir. Çoğunlukla toplum tarafından hoş karşılanmayan hareketleri yapan insanlar için söylenir.

Hikâyelerde sıkça karşılaşılan bir kargış "*yarımasun yarçımasun*" (s. 99, 127, 129, 130, 132) sözüdür. Yarımak ve yarçımak, "mesut olmak" demektir. "Felâh bulmasın, yüzü gülmesin, yetip onmasın" anlamındaki bu ilenç, Başkurtların yaşayan dilinde de kullanılmaktadır (Gökyay, 2004: CCXLIII). Kâfirler bu kargışı, Karaçuk Çoban için sarf ederken hikâyeyi anlatan ozan ise, arasöz olarak Oğuz'dan kızdığı kişilere (Yalançı oğlu Yaltaçuk, Deli Karçar) ve kâfirlere söylemektedir.

Dede aydur: Yarımasun yarçımasun, Delü Karçar eyle mal istedi ki hiç bitmesün (s. 127)

Oğuzlarda çocuk sahibi olmak özellikle de erkek evlat sahibi olmak önemlidir ve kişiye itibar sağlar. Çocuğu olmayan kişileri Allah'ın nasipsiz bıraktığı, mahrum kıldığı düşünülür. Toplumun değer yargılarının yansımına örnek olması açısından Bayındır Hanın şu sözleri de anlamlıdır:

Oğlı kızı olmayanı Allah Ta'ala kargayupdur, biz dahu kargaruz bellü bilsin dimiş idi. (s. 78)

Hikâyelerde Allah'ın insanı kısmetsiz ve nasipsiz bırakmasına bir sebep olarak da kardeşinin olmaması gösterilir. Pay Püre Bey çocuksuzluğuyla birlikte kardeşi olmadığına da üzülmetedir:

... oğulda ortacum yok kartaşda kaderüm yok, Allah Ta'ala meni kargayupdur... (s. 116)

2.1.Çaresizlik sonrası öfke ve kahrda:

Kazan Beyin yurdunu yağmalayan kâfirler karısını, annesini ve oğlunu da esir alırlar. Kazan Beyin yanında bulunan Karaçuk Çoban bu duruma çok içerler, ancak elinden onları kurtarmak gelmez. Bu çaresizlik onu daha da öfkelenendirir ve kâfirlere kargışta bulunarak tepkisini dile getirmek ve içini dökmek ister:

*Mere dini yok akılsuz kafir
Ussı yok dirneksüz kafir
Karşu yatan karlu kara tağlar kariyupdur otı bitmez
Kanlu Kanlu ırmakları kariyupdur suyu gelmez
Şahbaz şahbaz atlar kariyupdur kulun virmez
Kızıl kızıl develer kariyupdur köşek virmez
Mere kafir Kazanun anası kariyupdur oğul virmez (s. 111)*

2.2. Kızgınlık sonrası sitemde:

Bahadır bir yiğit olan Segrek, bir dernekte yiyip içip sarhoş olur, dışarı çıktığında iki çocuğun kavga ettiğini görünce onları ayırır ve ikisine de bir tokat vurur. Çocuklardan biri tokadın acısını çıkartmak istercesine Segrek'e "hünerin varsa kardeşin esirdir, onu kurtar" der. Kâfir kalesinde esir tutulan bir ağabeyi olduğunu kendisinden saklayan annesine çok kızan Segrek annesine sitem amacıyla kargışta bulunur:

*Ana ağzun kurusun
Ana dilin çürisün ,
Menüm hod kardaşum var-imiş kayursam olmaz
Kardaşsuz Oğuzda tursam olmaz
Ana hakkı Tanrı hakkı olmasa-y-idi
Kara polad öz kılıcum tarta-y-idüm
Gafillüçe görklü başun kese-y-idüm
Alça kanun yir yüzine töke-y-idüm
Ana zalım ana (s. 227)*

Kazan Beyin düşmanları, baskın düzenleyip oğlu Uruz'u, karısını, annesini ve orada bulunanları esir alırlar. Kâfirlerin başı Kazan'ın karısını sakî yapmak ister ancak Burla Hatun kimliğini gizler. Kâfirler annenin,

oğlunun etini yemeyeceğini düşünerek plan yaparlar. Burla Hatun bu planı öğrenince oğluna ne yapacağını sorar. Uruz, annesine namusunu korumak için gerekirse etini yemesini söyler ve annesinin bunu sormasına içerleyip kargışta bulunur:

Ağzun kurusun ana, dilün çürisün ana, ana hakkı Tanrı hakkı degülmise-yidi kalkubanı yirümden tura-y-idim, yakan-ile boğazundan tuta-y-idüm, kaba ökçem altına sala-yidüm, ağ yüzünü kara yire depe-y-idüm, ağzun ile burnundan kan şorlada-y-idüm, can tatlusın sana göstere-y-idüm... (s. 107)

2.3. Üzüntü ve merak sonrası kahırda:

Babası ile birlikte ava giden oğlunu, av dönüşü babasının yanında göremeyen Burla Hatun merak içinde eşi Kazan Han'dan oğlunu sorar:

*Oğul oğul ay oğul
Yalunuzça oğul görünmez bağrum yanar
Yalunuz oğul haberin Kazan diğil mana
Dimez olur-isen yana göyine kargaram Kazan sana (s. 164)*

2.4. Son Nefeste Celladına Kahırda:

Basat, kimsenin yenemediği Tepegöz'ü öldürmek için yaşadığı dağa gider ve onu en zayıf yeri olan gözünden vurarak kör eder. Aralarında geçen zorlu mücadele sonunda Basat, Tepegöz'ü öldürür. Tepegöz, ölmeden önce Basat'a kahırla karışık kargışta bulunur:

*Ala gözden ayırdun yigit meni
Tatlu candan ayırsun Kadir seni (s. 215)*

2.5. Kabul lenilmek istenmeyen kötü haber sonrasında:

Kazan Bey yurduna dönerken yolda karşılaştığı bir çoban ona yurdunu kafirlerin bastığını karısı, oğlu, annesi de dahil olmak üzere her şeyini aldıklarını söyler. Bu duruma çok üzülen ve şaşırın Kazan, anlatılanların gerçek olmaması dileğiyle kargışta bulunur:

Ağzun kurusun çoban dilün çürisün çoban, Kadir senün alnuna kada yazsun çoban (s. 103)

2.6. Üzüntü sonrası tepkiyi başka nesnelere yansıtmada:

Oğlunun kanlar içinde yaralanmış bir şekilde yerde yattığını gören Dirse Hanın hatunu, bu kazanın neden ve nasıl olduğunu oğluna sorarken tabiata kargışta bulunarak acısını dindirmeye çalışır:

*Akar senün sularun Kazılık Tağı
Akar iken akmaz olsun*

*Biter senün otlarun Kazılık Tağı
Biter iken bitmez olsun
Kaçar senün geyiklerün Kazılık Tağı
Kaçar-iken kaçmaz olsun taşa dönsün (s. 89)*

2.7.Çaresizliğin kırgınlığında:

Kan Turalı kendine uygun evlenebileceği kızı aramak için tüm İç Oğuz'u dolaşır. Eve döndüğünde babasının, istediği kızı bulup bulamadığına ilişkin sorusuna öfkeyle karışık bir kırgınlıkla cevap vererek çaresizliğini kargışa sığınarak dile getirmiş olur:

Yıkılsun Oğuz elleri, mana yarar kız bulmadum. (s. 185)

2.8. Kötülük ve olumsuzluk vurgusunda:

Dede Korkut hikâyelerinin giriş kısmında bazı kadın tipleri için kargışta bulunmaktadır. İyi bir nesil için annenin önemini vurgulayan Dede Korkut, bazı kadınların anne olmaması gerektiğini belirtir:

Bunun kibinün hanum bebekleri yetmesün. (s. 77)

2.9. İstenmeyen ve kıskanılan başarı öncesinde:

Nişanlısı ile Yalançı oğlu Yaltaçuk'un düğününe ozan kılığında giden Beyrek, ok atma yarışında damat atacağı sırada ona bedduada bulunarak yaptığı kargışla olası başarının önüne geçmek ister:

elün kurusun parmahların çürisün hay tonuz oğlı tonuz (s. 143)

2.10. Ayıplanma ve utanma sonrası tepkide:

Ozan kılığındaki Beyrek, gelin Banu Çiçek'in oynamasını ister. Ozanın gelini tanımadığını düşünerek onun yerine Boğazça Fatma oynamaya kalkar. Ozan, Boğazça Fatma'nın kusurlarını sayıp dökünce o da yerine kendisini oynattığı için Banu Çiçek'e kızar ve kargışta bulunur:

oynar-isen oyna oynamaz-isen cehennemde oyna (s. 147)

2.11. Kötülüğe engel olmada:

Deli Karçar, kız kardeşi Banu Çiçek'le evlenmek isteyen herkesi öldürür. Beşik kertmesi olan ve birbirini tanıyıp seven Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek evlenmek isterler. Ancak Deli Karçar'ın tavrını bilen Oğuz beyleri kız istemeye Dede Korkut'u gönderirler. Deli Karçar ona da saygısızca davranır ve öldürmek üzere kılıç çeker. Dede Korkut, kendisine kılıç çekmekle saygısızlık ve hürmetsizlik eden Deli Karçar'a beddua ederek Deli Karçar'ın kötülük dolu tavrını kargışla ıslah etmek ister:

Çalar-isen elün kursın (s. 126)

3. Özkargışlar

Kişinin kendisi için söylediği kargışlara özkargış denir. Hikâyelerde çok sık olmasa da özkargışlara rastlanmaktadır. Özkargışlar da şu işlevlerde kullanılmaktadır:

3.1. Önceden hissedilen bir olumsuzluğu kabullenme güçlüğünde:

Boğaç Han'ın annesi oğlunun başına kötü şeyler geldiğini hissettiği zaman kendi bedenine kargışta bulunur:

*Çıksun benüm görür gözüm a Dirse Han yaman segrir
Kesilsün oğlan emen süd tamarum yaman sızlar (s. 87)*

3.2. Vefa göstermek üzere yemin ve ahitte:

Beyrek, Kazan Hana, vefaya yaraşır iyiliklerini sayarak bunlara ihanet etmeyeceğini söyler, ederse her türlü kötülüğün başına gelmesini dileyerek ahitte bulunur:

*Men Kazanun ni' metini çok yimişem
Bilmez-istem gözüme tursun
Kara koçda kazılık atına çok binmişim
Bilmez-istem mana tabut olsun
Yahşı kaftanların çok geymişem
Bilmez-istem kefenüm olsun
Ala bargah otağına çok girmişem
Bilmez-istem mana zindan olsun (s. 247)*

Sonuç

Hemen hemen her şahıs ve her durum için söylenebilen alkış ve kargışlar Dede Korkut Hikâyeleri'nde değişik fonksiyonlarda kullanılmıştır. İşlev her zaman bir ihtiyacın doyurulmasını ifade eder; bu en basit yeme edimiyle başlar ve kutsal eyleme kadar gider (Malinowski, 1992: 28). Alkış ve kargışlar insanoğlunun duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarma ihtiyacını giderdiği gibi sevgisini, beğenisini, kızgınlığını dışa vurmasının bir yoludur. Bir nevi duygusal tepkimeler olarak değerlendirilen bu sözler, insan zihninin o anda oluşturduğu ifadelerdir ve çok sayıda işlevde kullanılır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde alkışlar, büyük ölçüde Tanrıya yakarıшта, devletliyi övme isteğinde, izin isteği için zemin hazırlamada, olumsuz bir durumu göz ardı etmek üzere ortaya konan göstermelik bir övgü şekliyle, seslenme ifadelerinde, kabahat ve kusur sonrasında, soru sormak için zemin hazırlama süreçlerinde, sevinç sonrasında, yardım ve desteğe çağrıda bulunmak üzere, hoşnutluk sonrası teşekkür formunda, kötü bir sonu önlemek üzere yakarıшта işlev görmektedir. Alkışlar, bu işlevleri yerine getirmek için; dua, vedalaşma, kutlama, müjde, hoşnutluk gibi formlarda karşımıza çıkmaktadırlar. Kargışlar ise çoğunlukla öfke, kahır, sitem, kabullenmeme, tepkiyi başka yöne yansıtma, kırgınlık, beğenmeme, kıskançlık, ayıplama ve utanma, kötülüğü engellememe gibi işlevlerde söz konusu edilmiştir.

Dede Korkut Hikâyelerinde de psiko-sosyal sebeplerden işlev gören alkış ve kargışlar, dilin tasarruflu ve veciz klişeleri olarak kullanılmışlardır. Bugün için de daha çok bir ritüel işlevi gören alkışlar ve çoğunlukla manevi bir rahatlama, hesaplaşma ve tepkiselliği gösterme işlevi gören kargışlar, Dede Korkut Hikâyeleri özelinde de bireyin iyi ve kötü durumlarda kendisine dayanak olarak gördüğü yüce gücü, belirleyici ve merkezde kılması algısı ile izah edilmelidir.

Kaynakça

- Akalın, L. Sami (1990), Türk Dilek Sözlerinde Alkışlar ve Kargışlar. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Atalay, Besim (1940), Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi Cilt I. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çobanoğlu, Özkul (2002), Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Bir Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, Ali (2000), "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar". Millî Folklor, 6(45): 15-21.
- Düzgün, Dilaver (2002), "Dede Korkut Kitabı'nda Alkışlar ve Kargışlar", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 3: 806-810.
- Ergin, Muharrem (2004), Dede Korkut Kitabı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (2004), *Dedem Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Haviland, W. A. (2002), *Kültürel Antropoloji* (Çev. H. İnanç, S. Çiftçi). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

İnan Abdülkadir (1987), "Al Ruhü Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu*, I: 259-267.

Kaya Doğan (2001), *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Malinowski, Bronislaw (1990), *İnsan ve Kültür* (Çev. F. Gümüş). Ankara: Verso Yayıncılık.

Malinowski, Bronislaw (1992), *Bilimsel Bir Kültür Çevirisi* (Çev. S. Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

**FUNCTIONAL APPROACH TO THE APPLAUSES AND IMPRECATIONS IN
THE DEDE KORKUT STORIES**

Meriç HARMANCI*

Abstract

Applauses and imprecations that are used by people as an extension of a need to communicate feelings and thoughts can be considered as a kind of emotional reactions. While any kind of being and value, which or who is good, honest, and beautiful, are rewarded with applauses, imprecation should be perceived as a satire of bad, wrong and ugly and an outcry of people who are exposed to them. Additionally, applauses and imprecations in which the appeals of the one asking for help from a stronger one are expressed in words, as in many literary works, have an important place in the Stories of Dede Korkut, which are one of the fundamental works of the Turkish Culture and show a characteristics of a social Picture, and they are used for several functions. In this study, applauses and imprecations in the Stories of Dede Korkut will be tried to be explained by means of functionality method.

Key Words: Praise, curse, Dede Korkut Tales, function

* Dr., Kocaeli University Department of Turkish Language,
mericharmanci@yahoo.com